

КУМАНИТЕ И ТРЕТАТА ЧАСТ ОТ ТЯХ, НАРЕЧЕНИ БЪЛГАРИ. БРАТЯТА ПЕТЪР, АСЕН И КАЛОЯН – КУМАНИ, ВИЗАНТИЙЦИ ИЛИ...

Димитър Г. Чанев

***Abstract:** The Territory of Cumania was from the river Volga to the river Danube. According to the Codex Cumanicus, the Cumans spoke North Turkic, not Ottoman Turkic. The Cumans were the army of the brothers Peter, Assen and Kaloyan after 1186 against the Byzantines and crusaders. Not Cuman, but Bulgarian is the name of Tsar Assen I. The name originated from ancient Sumer and Egypt. It means star (Zvezdan, Zvezdelin – bulg.). Tsar Assen's nickname Belgun comes from the Bulgarian patronymic.*

***Keywords:** Bulgarian, Cuman, Assen, Belgun, Peter, Kaloyan*

КУМАНИТЕ, НАРЕЧЕНИ БЪЛГАРИ
(по ИСТОРИЯ НА ИЗУЧАВАНЕТО НА
CODEX CUMANICUS, със съкращения)

Познаваме куманите като съюзници в армията на цар Калоян – с вожда им Манастър и сестра му – жена на царя. Но кои, какви са те всъщност?

Според филолога-ориенталист, завършил Софийския университет, проф. д-р по философия от Хумболтовия университет – Берлин, Валери Стоянов, бивш директор на Института по история при БАН – в началото на XVIII в. куманите отдавна вече не съществували. Те се причислили към многото изчезнали народи, от чиито имена имало следи само в старите латински, византийски и руски извори. В менолога (mineя) на московския митрополит Макарий (+ 1563) били включени 17 татарски думи, определени като „половецки“ (т.е. кумански). Починалият през 1617 г. италиански географ Дж. Ботеро писал за „татари, наричащи себе си кумани“ в земите между Днепър и Дон. Но още в 1578 г. полският хронист А. Ванин¹ изразил становище, че при монголската инвазия куманите напълно загинали. И дори преселилите се в Унгария отломки на този народ, след усядането им като земеделци и християнизирването им като католици, постепенно загубили не само племенното си название, но и майчиния си език (1, с. 6, 7).

Отрицателното отношение към кумани-

¹ Макарий, Ботеро, Ванин и следващите автори – изследователи са цитирани по В. Стоянов.

те се дължало на това, че сведенията за тях идвали от средите на византийската и дреноруската интелигенции – представители на народи, които постоянно страдали от номадските им набези. Църковните люде мразели „варварите“ дори само защото били езичници. Летописците използвали за тях епитета „поганые“, наричали ги безбожни разбойници... За византийските автори куманите били един жесток, грабителски и нецивилизован народ, притежаващ вълчи нрави. И по-късните изследователи описвали куманите като „диваци“, които „беснеели и вилнеели“ в източната част на Европа (1, с. 8).

Извличането на куманите от Измаил, родоначалника на арабите, било характерно за древните руски хроники. Още първият руски анализист Нестор (+ след 1113) отбелязал през 1096 г. че половците са „сынове Измаилеви ... колъне четири: Тюркъмени и Печенъзи, Торци и Кумани, рекше Половци же исходят из пустынъ... а сынове Амонови Болгаре², а Сарацини от Измаила... Темже Хвалиси и Болгаресуть от дочерю Лотову.“ ... Куманите били наречени „половци“ тъкмо защото идвали от „пустинята“, (от пустоша, степта, т.е. от полето) – една народна етимология, господстваща през следващите векове... Според Татишчев

² Амонити – синове амонови, от които според текста произлизали и (волжките) болгари. В българската историческа литература почти винаги кубратови и волжки болгари са наричани и изписвани некоректно като болгари.

името им е „сходно с греческим номады, ..., или с еврейским скифы...“ (1, с. 9 – 11).

В бележка на В. Стоянов хвалисите са пояснени като хоремзийци. Последните се отнасят към персийско говорящите. Това обяснява защо волжките болгаре и по-специално тяхната сарматска компонента са били свързани с хвалисите, а не с тюркоезичните тюркмени, печенези, торци и половци, според анализите на Нестор. Според мен обаче подготвилият дисертационен труд по османотурска палеография и дипломатика В. Стоянов е прекалил с „възприемането на половците като далечно родствен на българите народ“ (1, с. 12). Част от техния етнос ще се влее в българската народност, но в много по-късно от библейското време. Дори на два етапа. За първия възможен, без да конкретизира, в бележка под линия, професорът тюрколог е отбелязал: „Тук се намира паралелът с „Апокрифната българска летопис“ от XI в., позната повече под името „Видение на пророка Исая“, според която по Божията повеля Исая отделил „третата част от куманите, наречени българи“ и с тях населил „земята Карвунска“ (Добруджа)“ (1, с. 12).

Нито един сериозен историк не би възприел безкритично това сведение, оставено ни четири века след възникването на държавите на Кубрат и Аспарух. Нека съпоставим на цитираното сведение следната извадка от известната „География“ на автора от Армения Ананий Ширакаци: „племената тюрки и българи, които носят имената си от названията на реките Купи булгар, Кучи булгар, оноххонторбулгар, Чдарбулгар³“ (2, с. 77, 78). Не ми е известен автор, който да свързва р. Купи с друга, различна от р. Кубан. А от името на последната някои изследователи извеждат общото по смисъл название „кумани“. Общо, понеже, както се вижда от текста на Ширакаци, в Прикубанието се намират както тюркски, така и булгарски, по-вероятно „болгарски“, не едноезични племена с вероятно териториално название „кумани“. В този смисъл изразът „третата част от куманите, наречени българи, с които е била заселена земята Карвунска“

3 Превод на Р. М. Бартикян. При П. Голийски формите са и „булкар“, „блкар“, [3, с. 50]

прави ясно етническото разграничение в общото териториално название „кумани“. Изрично е посочено, че третата част на куманите са наречени българи, в опозиция на тюрки от текста на Ширакаци – „племената тюрки и българи“ – които според Ашхарацуйц са населявали територия, известна в историята и като Кумания. Дори заселилата се в Добруджа част от аспаруховите българи да е била преобладаваща от Източното Закавказие, от бившата Берсилия с тюркоезични барсили/савири/(славянизирани севера) – регионът на вливащата се в Каспийско море р. Кума и на вливащата се в Черно море р. Кубан, то още от X в. след нахлуването на пълчищата на киевския княз Светослав, последвани от имперската армия на Йоан Цимисхий – Мизия със земята Карвунска е била обезлюдена. Така че от първо-българите в този регион в последствие дали не е останал само споменът за тях? За наличието на тюркоезични кумани в Малка Скития не се намират и епистолярни артефакти, подобни на орхонтските надписи. За изписаните върху камъни слова при Мурфатлар, манастира в Равна, Плиска вече е писано, а и аз съм цитирал, че не от тюркския⁴, а от аланския съюзен етнос в българската народност са останали тези надписи.

Вторият етап се отнася за XII в., когато куманите навлизат в българските предели като съюзници на братята Асен, Петър и Калоян.

През XVIII в. за куманите се пишело предимно във връзка с полската и руската история, доколкото районът на основния контакт с номадите в днешна Украйна бил териториална претенция както на полските, така и на руските владетели. В тази връзка, вече след Втората световна война, полякът Ананиаш Зайчиковски обнародвал статия, в която на основа лексиката в Кодекс Куманикус предложил тюркизмите, проникнали в древноруския език преди монголската инвазия, да бъдат определени като кумански заемки (1, с. 18, 90).

Немският учен от академичната колегия в Петербург – Баер – поддържал тезата за идентичността между кумани и узи, които се самоназовавали уци (узи), а името „половци“ им дали русите и поляците. В своята „Руска

4 Изключая оръжейните инвентарни списъци

география“ той твърдял, че хазарите, които Нестор смятал за еднородни с българите край Волга, имали тюркско потекло (1, с. 20, 21).

Вероятно Баер се е подвел по тюркския произход на хазарския каган от рода Ашина, който вероятно е наследил каганството след Кубрат. Но с името си „х-азари“ тези мигранти на север, в България, а по-късно частично в България и Унгария, са оставили в историята сведението, че са „южни-азѣри“ от персийски Азърбайджан⁵.

Според В. Н. Татищев, около средата на XI в. името на печенезите се променило в „половци“ и изчезнало при историците в Русия. А това име било възможно да им е дадено от „пространните поля или степта“, но собствено се наричали „комани“ или „кумани“, което изследователите извеждали от името на р. Кума. Освен по Дон, Донец и Днепър, куманите обитавали също по Волга и Кума – наречени от русите „диви половци“. Разглежданият автор писал, че „законът им бил езичеството“, но мнозина от тях приели от волжките българи исляма, а от русите – християнството. За това свидетелствали имената на князете им, а с приемането на „християнския закон“ сред тях проникнали също халдейски, еврейски, гръцки и латински имена. Предпочитащ езиковия критерий, Татищев припомнял думите на Рубрик и Карпини, че куманите били „от един род и език“ с унгарците, волжките българи и мордвите. В самата Унгария това схващане се наложило за дълъг период от време – дали заради възгледа, че унгарците са директни наследници на хуните, чието име напомняло унгарското название на куманите – „куни“, или заради хипотезата за торко-унгарското родство⁶ (1, с. 22, 23).

5 Ъ – известен като „ят“ не еднозначен старобългарски символ, който се е произнасял като „а“, „я“, или „е“, според вида говор, поради което и съм го използвал. Но би могло да се интерпретира и като „ъ“, защото според говора на азърбайджанците – републиката им се нарича Азърбайджан, с „ъ“ – произнесено при откриването на Първите европейски игри в Баку

6 Названията Комани и торки според мен са о-кнати, по български, лабиални форми на Кумани и турки. В научните среди се отстоява и че о-кането е под славянско влияние, с възможни иранско, арменско, тюркско..., но в VII в. източните славяни – анти-

Тук вероятно не става въпрос за хипотетично торко-унгарско родство по текста на В. Стоянов, а за нарицателното определяне на хуноугрите като торки – по български „о“-кната диалектна форма на тюрки, в известния смисъл „здрави, силни“, каквито са били в действителност уралските хуноугрофини.

По-нататък В. Стоянов отбелязва, че Йохан Кристиан фон Енгел (1770-1814) се противопоставил на хунската теория за произхода на маджарите, като изтъкнал, че те спадали по-скоро към угрофинското етнолингвистично семейство и тюркските съставки в унгарския език били заемки от кабарски и кумански. Датският кралски историк Петер Фридрих Сум също застъпил идентифицирането на узи с кумани... той отнасял последните към торките или към така наречените „Долни Болгари“ край Волга. За разлика от Сум, Шльоцер смятал „половци“ и „кумани“ за две имена на един и същ народ. Той пръв се опитал да разграничи куманите от печенезите, независимо от твърдението на Анна Комнена, че те били „сродноезични“ и въпреки очевидното сходство в номадския им начин на живот. Август Лудвиг Шльоцер (1735-1809) пръв обърнал гръб на старите легенди, смятани дотогава за свещени извори на ранната история, и се противопоставил на традиционните етимологии, извеждащи всички народи от Ной. Още в първия си по-значителен труд Шльоцер настоял да се групират народите въз основа на техните езици. И поради надеждни езикови податки въобще се съмнявал, че хуните, аварите и хазарите спадали към тюркските народи (1, с. 25-27).

Въпреки отделни сведения за наличието на речник на езика на куманите, *Lexicon latinum, persicum et comanicum* бил описан през 1741 г. от Антонио Занети – префект на библиотеката при храма на св. Марко във Венеция, а откриването на *Codex Cumanicus* за света и научната общност се паднало на големия ориенталист Юлиус Клапрот (1783-1835). През 1824 г. той открил, че сред книгите, завещани от Петрарка – известният венецианец, както и части от горепосочените етноси, са като население и територия част от съюзната държава България на Кубрат. Но кой на кого повече е повлиял – това е друг въпрос. Вж. [3, с. 40 - 55]

ски поет – имало един „Alphabetumpersicum, comanicum et latinum“ от 1303 г. Томът съдържа цял речник от около 2500 думи, разположени на 118 страници в 3 колонки: латинска, персийска и куманска. Клапрот осъзнал значението на речника за разбиране на етнографията на Средна Азия от времето преди инвазията на монголите⁷, понеже „езикът на Команите давал този на Пационаките или Половците, на Узите, на Берзилите, на Кипчаките и на мн. др. народи от същия произход, които повече не съществуват“. Поделайки езика на „константинополски“ и на „сибирски“ тюркски и изхождайки от новооткрития лингвистичен материал, Клапрот идентифицирал куманите като народ от тюркската раса, който говорел „същия език като Пационаките или Половците“. Според него земите им се намирали на север от Черно и Азовско море между Волга и устието на Дунав в района, който арабските географи наричали „Ал Кумания“. След инвазията на монголите (1237 г.) част от куманите мигрирали в Унгария, където техни съплеменници се установили там около 1086 г. Приели окончателно християнството към 1410 г. и, превърнали се в земеделци, те забравили родния си език и говорили само унгарски.

Останалите в старата си родина кумани се смесили неусетно с „Ногаите и Кипчаките“, които като тях били от тюркската раса. По-късните изследователи неизменно свързвали куманите с многолюдната „тюрко-татарска“ общност. Според А. Куникъ „така наречения *Vokabulariumcomanicum* би трябвало да се нарича „*nogaicum*“ или „*tataricum*“, тъй като по време на неговото съставяне в Северното Черноморие нямало повече комани или половци (1, с. 28-34).

По-нататък, в своите историко-лингвистични изследвания, В. Стоянов отбелязва, че Роберт Рьослер обърнал внимание на ролята на куманите в зараждането на молдовската история. Той обяснил възникването на глосара с оживените търговски връзки на генуезци и венецианци с Крим, Южна Русия, Молдова и Влахия, довели до дългогодишен контакт с куманите и породили нуждата от усвояване на идиома им. Изследванията на Рьослер по-

казали „огромната пропаст между куманския и маджарския“ и че езикът на куманите стоял по-близо до източните тюркски диалекти, отколкото до османотурския.

Десет години след преоткриването на Венецианския кодекс Мураджа Досон извлякъл етнонима от името на р. Кубан, отбелязвайки, че в различните тюркски диалекти се наблюдава заместване на билабиалните съгласни *m* и *b*. Вече цитираният А. Куник обяснил руското название „половци“ чрез прилагателното „половий“ (жълто-бял, жълтеникав, блед). В своята студия, посветена на езика и етническата принадлежност на куманите, Ото Блау отстоявал, че руското название „Половци“ трудно можело да се обясни чрез славянското „плов, плав“ – от цвета на лицето (1, с. 36-38).

Тук трябва да добавя, че първото значение на известната като прото-славянска дума „плав“ в българския език е „син, сив“; светлосин, още тюркоазен цвят. Отнесено към светлосиния, почти сив цвят на очите, съчетано с бледия цвят на кожата и жълтеникавия на косите, се стига до облика на туркютите – североалтайци. Този облик е преекспониран в нашите представи и като „славянски“. А макар и с бяла кожа, славяните не се отличават с руси коси, според Прокопий Кесарийски в епистолярния му труд „За войните“.

Разбира се, след разпростирането на османотурската империя в Азия, на Арабския полуостров и в Египет, то населението ѝ придобива и съвсем нетюркютски облик.

Продължавайки по-нататък с Ото Блау, В. Стоянов отбелязва участието на куманите в борбите около основаването на „българо-влашката империя“, при което „един преден пост на руското господство“, разположен някога между Серет и Прут до р. Дунав, бил унищожен и така Бесарабия и Молдания се превърнали в куманска плячка. След монголската инвазия основната част от народа останала в старите си поселения. „Който както Рьослер мисли, че народа на куманите бил тотално унищожен от монголите, се лъже“ – отбелязал Блау. „Той забравя, че тъкмо монголите никъде не са създали здрави поселения на собствената си народност и от ... техните военни пълчища никъде не се е пръкнало жизнено потомство

7 ДЧ – монголите на Чингиз хан

с национална самостоятелност“. Блау изразил становището, че „тюркското, погрешно наричано ... татарско население по северния бряг на Понта и Азовско море не е дошло от Туркестан чрез по-късно допълнително преселване, а произлиза от тюркските племена, които уседнали тук още преди монголското време и това на първа линия са куманите.“ А вокабуларът предлагал в лексикално и граматично отношение картината на един “източен“ тюркски говор, стоящ най-близо до узбекския диалект на Хива (1, с. 39-43).

Не е нещо ново, че тюрките са били обособени в две големи групи – източни „огузи“ и западни „огури“. Названията узи/гузи/гагаузи са най-вероятно еволюция от огузи. Източният тюркски говор на куманите, по вокабулара, обяснява може би защо те са били отнасяни от част от цитираните от В. Стоянов изследователи към една общност с узи/гузи. Според мен, по традицията на сричкоповторението за образуването на превъзходната степен „най“ още от времето на архаичен Египет, гагаузи следва да се интерпретира като най-гузи/узи. Що се отнася до това, че монголите никъде не са създали здрави поселения на собствената си народност, то трябва да отбележа, че те са създали интеграционни общности, поселения и свързани с тях държавни образувания – с хилядолетна история като болг/българските и изроилото се от българското – (х)унгарско⁸ държавно сътворение. В последното название етнонимът „хун“ еднозначно е възкресен в усложнения патроним **Hungaria**.

Ново издание на Кодекса, съобразено с оригиналния ръкопис, било реализирано от големия унгарски учен и бъдещ вицепрезидент на Будапещенската академия на науките, граф Геза Кун (1838-1905). Роден в трансилванските земи, обитавани някога от куманите, Кун от рано проявил интерес към тяхното минало, навярно защото фамиленото му име го свързвало с този народ – предполага В. Стоянов. През 1880 г. Кун публикувал пълния текст на Codex Cumanicus и го обозначил като „кумански кодекс“, което име и до днес се запазило в научната книжнина. Той дал също своя

принос в анализа на латинското и персийско езиково съдържание, в очертаване граматиката на куманския език, в разчитането и интерпретирането на редица думи от Кодекса (1, с. 45, 46, 53).

Моят коментар относно фамилените имена Кун – на Геза, на Бела Кун и т.н. е, че далечна наследствена връзка с куманския етнос може да бъде направена и у нас, в България, по отношение на такива фамилии като Куневе, Кунчеви ... Разбира се става въпрос за отдавна християнизирани се и приели българоезичието български граждани от кумански произход, с българско самосъзнание, станали част от твърде разнообразния ни в етническо отношение български народ. Например В. Ив. Кунчев – Левски, вероятно по фамилия и лик е с кумански корени; но е на най-високия пиедестал в пантеона на обезсмъртилите имената си български борци за национално освобождение.

По отношение на съществуващо становище за произход на древните българи от Хорасан – най-много за част от тях (ДЧ) – да отбележим и К. Залеман.

Залеман анализирал фонетиката на записаните персийски глоси, дал списък на всички глаголи с посочване на страниците по Кун и отбелязал отделни лексикални особености на този говорим народен персийски език, който според него бил запазил някои древни черти и чиято родина би трябвало да бъде търсена в Хорасан (1, с. 63).

Наред с чисто лингвистичните трудове, пише В. Стоянов, към края на двадесетте години на XX в. се появило и едно историческо проучване на Codex Cumanicus – забележителната студия на един от видните руски учени емигранти Д. А. Расовски, с която той открил цяла своя поредица от изследвания върху същността и ролята на куманите в историята на Източна Европа. Сред поредицата изследвания е и публикацията: „Д. А. Расовский. Роль Половцев въ войнахъ Асѣней съ византийской и латинской имперіями въ 1186-1207 г.“ – Сп. БАН, 58, 1939, 203-211 (1, с. 77).

С отношение към това, което ни вълнува и касае нас, българите, ще се спра на два момента от лингвистично-историческия труд на В. Стоянов:

8 За повече вж. сп. ИЗВЕСТИЯ, ТЕХН. НАУКИ 2015 г. на СУ-Варна; пленарен доклад, Д. Чанев

Тъй като записаният лингвистичен материал показвал много сходства със съвременните кипчакски диалекти, особено с казантатарски и караимски, Анемари фон Габен предпочела да определи езика на Кодекса чрез собственото му самообозначение като „старотатарски“.

И унгарският тюрколог Лайош Лигети (1902-1987) обнародвал статия върху куманските глоси. Чрез едната от тях *tengizich... някои автори се опитвали да обясняват името на единия от Атиловите синове. Лигети подробно анализирал тюркските обозначения за „море“, за да заключи, че с оглед на недостатъчно запазени хунски лингвистични податки все още трудно можело да се прецени дали имало огузко участие в езика на западните хуни; (бел. ДЧ - с последен кан Кубрат) (1, с. 92, 114).

Отчитайки, че отделни актове били датирани по 12-годишния „животински“ цикъл, например „in lo anno de porcho“ (в годината на свинята, 1347) или „in lo anno de Can“ (годината на кучето, 1356), Лигети заключил, че Базен бил „твърде прибързан в преценката си“, че куманите не познавали източния календар (1, с. 131).

Виждайки северната, не само древнобългарска, титла Кан в значението куче/can – според означението на латински, си обяснявам защо кучето е било на особена почит при нашите предци и защо то е било увековечено на мадарския скален паметник, непосредствено край коня на владетеля. Причината за тази имажинерна връзка – канас/куче, най-вероятно е присъствието на звездата-управител Сириус, наричана още Канис, в съзвездието Голямо куче.

В заключение: куманите са сибирско-турски етнос по CODEX CUMANICUS, макар и съседен на болг/бълг-арите, но не и идентичен с тях.

ПЕТЪР, АСЕН и КАЛОЯН – КУМАНИ ПО ПРОИЗХОД, ИЛИ ...

В своята разработка „НЕСЛАВЯНСКА, КУМАНО– ПЕЧЕНЕЖКА АНТРОПОНИМИКА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ XV ВЕК“ Валери Стоянов се спира обстойно на името

Асен, на което отдавна бил доказан куманския произход. Според този автор – някои съпоставили това име с Ашина – китайска транскрипция от названието на династичния род на тюрк[ют]ите през VI-VIII в., други виждали в него **Esen** (тюрк. esen „здрав, бодър, жизнерадостен; умен, разумен“). В бележка под линия В. Стоянов е пояснил, че значението „умен, разумен“ на думата **esen** семантично се свързва с прозвището на цар Асен – Белгунъ, произлизащо навярно от тюрк. **bilgün** ~ **bilgin** „знаещ, мъдър“ (ср. Ст. Младенов. Потеклото и съставът на среднобългар. Българунъ, прякор на царь Асѣня I. – Сп. БАН, 45, 1933, 49-66) (1, с. 201).

Видно е, че нееднозначният прякор Българунъ – със символа Ъ – „ят“ е записан категорично като Белгунъ, без да е ясно дали това трябва да бъде точно така или не, макар че тази интерпретация, с първи вокал „е“, като че ли е най-разпространената. Натрапва се и тюрк(ют)ската ориентация на автора съобразно тюрколожката специализация и куманския му уклон – например чрез съпоставката **bilgin**/Белгун, а и чрез други от творческите му интерпретации. Но дали в турския език се крият верните отговори за значенията на названията, прозвищата и народностната същност на братята-възстановители на България?

Преди да се появи в България с **Иван I Асен – Белгун** (1186-1196) името било регистрирано като название на починалия през 1082 г. половецки хан **Осень**, баща или тъст на хан Аепа, чиято дъщеря се омъжила в 1107 г. за княз Юрий Владимирович. Наред с други примери от историята на русите, както и от османските регистри, В. Стоянов е посочил, че антропонимът е добре познат във византийските извори (Ασάν/Ассан и др.), срещал се и като новогръцко име (1, с. 201, 202).

Кумано-тюркският анализ, с ориентация след V в., когато тюркютите се появяват на историческата сцена, се оказва безплоден за изясняване значението на името Ас(е/а)н, понеже то е съставено от две архаични морфеми, чиято същност, в съответствие с реда на композирането им, го осветява. Двувариантността на вокала а/е в разглежданото название обяснява записва Асѣн I при Ст. Младенов. Известният

лабиален преход на А в О обяснява произношението и записа Осень.

Кумано-тюркският, а и славянският подход се оказват безплодни също така и при изясняването на същността и значението на прякора Бългунъ. Ето какво е написано за него в БЪЛГАРСКИ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК:

„Бългунъ, прякор на Асен I, който е от кумански произход, както и личното име Асен(вж.). – Срхр. бјелег, билјег, стрср. Бълъгъ, слов. *beleziti, belezka*, рус. *Белог, струс. Бълъгъ, Белъгъ, Билъгъ* от 10, 11 и 14 в.– Заемка от първобългарски, срв. тур. *bilgi, belgi* ‘знак, белег’, *belmek, bilmek* ‘знак’, монг. *Bälga* ‘знак’; унг. *Belyeg* ‘пощенска марка, белег, знак’, заето от бълг. или първобълг.; ъ в първата срчка се дължи на свързване с прил. Бълг. Вж. Младенов, *RESI(1921)*, 46 сл.; Сп. БАН 45, 49-66.“ (4, с. 41).

Един бърз обзор на тази извадка от преситижното издание на БАН показва следната разлика – наличен е някакъв вокал/гласна между съседните консонанти/съгласни „л“ и „г“ при славянските и унгарския примери, в отличие от оригинала – тъй нареченото прилагателно Бълг. По този признак няма различие в примерите от турски и монголски език, в които обсъжданият вокал липсва. Но и при тях той е наличен в преводното значение “белег”. Отнесено към вменения кумански произход на разглеждания прякор, би могло да се допусне, но не и да се приеме, че точно в тях е разковничето на загадката Бългунъ. Този паралел е неприемлив, според мен, защото не е приложен и разгледан най-важният пример за съпоставка, а именно лексемата Бълг, считана за корен в названията на нашите народ и родина.

През 2017 г. във Варна на националната конференция „България в световната история и цивилизация – дух и култура“ бе представен докладът „Етнонимът БЪЛГАРИ“ Петър Георгиев София (istor-konf-varna.com).

Накратко от автора: „Тезата, застъпвана тук е: етнонимът БОЛГАРИ/БЛЪГАРИ се проявява при имперското въвеждане на християнството като религиозен термин (религионим, теоним)... Ако търсим произхода на етнонима **българи**, то би трябвало да го търсим в корените на българския език, а не в осе-

тинския, чувашкия или китайския. *Българите са ползвали основно две форми на самоназвание – българи (българи) и блъгари.*“

Според мен е редно „българи“ да бъдат наричани хората на Кубрат, на Бат Баян от Черна България, на Котраг от Волжка България, а „българи“ – тези на Аспарух от Бяла България. Единният запис **българи (българи)** не е белег за прецизност в отразяването на имената.

Обясненият като религиозен термин „българи/благари“ е по-късна, деформирана и неприемлива за изясняване значението на българския патроним форма. Преминал от названието „бл(ъ/а)гари“ към прилагателното благи (както при цитирано становище на Г. С. Раковски), авторът е направил заключението: *българи и християни* имат едно и също значение – *добрите*. Но е видно, че тази форма *блъгари*, с променена фонетика и свързаното с нея прилагателно, не може да има някакво познавателно значение.

За „ПЕТЪР И АСЕН – ОСВОБОДИТЕЛИТЕ НА СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ“ Иван Лазаров и Пламен Павлов са публикували следното:

„За произхода на братята има само предположения и догадки. Едни автори ги свързват с династията на Първото българско царство, други допускат, че са от българо-кумански произход, румънски историци настояват, че родът им бил „влашки“. Проблемът е по-скоро спекулативен, отколкото научен – Асеневици са владетели с непоклатима историческа памет на правоприменици на „старите царе“ Симеон, Петър и Самуил. Кръщелното име на най-големия брат е Теодор, който при коронацията си (есента на 1185 или началото на 1186 г.) е наречен Петър. Средният брат е известен най-вече с името Асен (куманско име, произнасяно в онази епоха като Асян.), но в Дриновия препис на Бориловия синодик (XVI в.) е наречен „Йоан, Асен и Белгун“, като последното се обяснява като прозвище („умен, мъдър, знаец“). Най-малкият, бъдещият цар Калоян е „Йоаница“.

Връзката на Асеневици с аристокрацията на Първото българско царство личи от тяхното самочувствие на следовници на нашите стари царе – Симеон, Петър и Самуил, от па-

зените от тях книги и законници, на които изрично се позовава цар Калоян (1197-1207), най-младият от тримата братя, в кореспонденцията си с папа Инокентий III. ...

Интересни изводи се налагат, когато се съпоставят оценките на византийските автори. Теодор – Петър е обугаван при всеки възможен повод, византийските летописци, поети, придворни не пестят обидни квалификации: „долен роб“, „отцепник“, „западно зло“, „обесник от север и престъпник“, „нечестивец“, „камък на изкушението“, „обхванат от бесове“ размирник. Повече от ясно е, че омразата към Петър е породена от ролята му на стратег, замислил и организирал освободителното движение. Напротив, към Асен се проявява известно уважение, въпреки омразата – той е „дързък“, „суров“, „смел“, „извънредно съобразителен, способен да намери щастлива развързка и в най-затруднено положение.“ ... С други думи, за противниците на българското въстание „голямото зло“ е именно Петър, човекът, който преобръща историята“ (5, с. 15, 16).

Безспорно е прав Петър Георгиев по отношение на това, че проучването на значението на българското име, а и не само на него, трябва да се прави въз основа на самия български език, а не въз основа предимно на чужди езици.

Да допуснем, че името Асен е куманско и въз основа на него Иван I Асен е с кумански произход. Но по-големият му брат Теодор⁹, чието име е религионим с гръцки произход и с български еквивалент Божидар, следва ли че е грък/византиец? Името Петър, с което е популярен този брат, показва историческата приемственост от цар Петър – синът на цар Симеон. Няма как единият от двамата еднородни братя да е куманин, а другият грък. И не може по име да се определя нечия народност – нещо, за което вече не би трябвало да има спор в нашето съвремие... Очевидно е, че и тримата братя, с Калоян включително, са изконни българи – възстановители на своята българска държавност, а не на нечия чужда. По-особен е случаят с Влахия, която Калоян е определял

като владение по бащино наследство. В никакъв случай братята не заслужават кощунството единият от тях да бъде определян като чуждоронец – при това изрично пояснен като Бългун, а не като Влахун, примерно.

От съпоставянето на характеристиките, направени от уважаемите Иван Лазаров и Пламен Павлов, може да се направи психологически извод, че най-вероятно Асен е бил холерик, а Петър – меланхолик или... Това може да обясни защо и в двата случая Петър официално е обявил братята си Асен и експанзивния Калоян за съцаре. Той несъмнено е осъзнавал необходимостта от тяхната по-голяма енергичност в активните мероприятия на властта, а за себе си вероятно е съхранил и отстоявал стратегическата си държавна и представителна позиция. Наистина, няма сведения, но е възможно в някакъв момент да е настъпила криза в двувластието с Калоян и най-малкият – напорист, вероятно прекалено властен, с византийско прозвище „куче“, а и отдалечен възрастово по време, брат да е отстранил идеолога за освобождаването на средновековна България – първия неин цар Петър. Подобен пример в онези жестоки времена е убийството на Бледа от брат му Атила, който обсебва ордата и ресурса му – най-вероятно за удовлетворяване на личните си властови и завоевателски амбиции.

И така: от записва Бългунъ е видно, че според наличието на суфикса „ъ“ този, който е записал прякора, е различавал ясно разликата в иначе много сходните символи `ъ` и `ѡ`. Тогава за какво става въпрос? Най-вероятно за нещо близко до Бългун, свързано с нашия патроним. И не на белгийския патроним, например, каквато прилика би могло да бъде намерена във варианта Белгун; нито пък за Влахун – съобразно аспирациите на румънски истории относно влашка принадлежност на братята.

Защо правя паралел с патроними? Защото в паралел с известното женско име Белен, означаващо Белица/Хубавица, прякорът на персоната Иван I Асен би трябвало да бъде **Белун**. Т.е. Белчо/Хубавец. Но не е. Прякорът Бългунъ е название от друг характер. Той е пояснен като българско название с характерния суфикс „ъ“, очевидно не е теоним и хипотетично, но ло-

9 Бългунъ и Теодор, наречен Петър са отбелязани в поменика към Бориловия синодик.

гично е най-вероятно изпълнено с обич и признателност **умалително име**, производно от патронима България; за извършени с кураж и енергичност благородни дела, предназначено за любим на народа син – родолюбец, пълководец победител и свой, роден цар. Поради това и вокалът „б“ в лексемата Бълг е бил омекотен и предаден с нееднозначния символ „ѣ“. Вариантът Бългун е по-кратка форма с „ун“-ска ¹⁰финализация на аранското по финализиране название Българан, сиреч – Българин. По този начин така нареченият прякор Бългунъ е определил категорично българската народностна принадлежност на Иван I Асен.

Съпоставяйки имената Бългун и Перун, склавинския бог, то по общия постфикс „ун“ е вероятно „прякорът“ да е даден с по-мек лексикално произнасяне на Бългун от членове на склавинския етнос в българската народност.

Бългун е **бележит** български владетел, но както вече бе отбелязано – сравнението на Бълг с белег е неуместно спрямо паралела му с нашия патроним.

Редица автори се позовават на изданието **ФАМИЛИЯТА НА АСЕНЕВЦИ...** на проф. Ив. Божилов, че Иван I Асен е с кумански произход. По този повод уважаемият професор е написал:

„При днешното състояние на изворите трудно би могло да се каже нещо повече освен, че Асеневици произхождат от онази българска аристокрация, която се формира и укрепва в Паристрион след преодоляването на продължителните тамошни вълнения и безредия, т.е. през XII в., която станала изразител на стремежите на българския народ за отхвърляне на византийската власт – стремежи, довели до освободителното въстание от 1186 г. ... Липсата на ясна представа за личността на родоначалника (вероятно български болярин на име Асен), не е трудна за обяснение... (в бел. под черта: За името Асен, безспорно от тюркски произход със значение „лек“, „подвижен“, вж. Дуйчев. Приноси, с. 314, бел. 102; Проучвания, II, с. 340-341, 347-353. В старобългарските текстове най-разпространената форма е Асѣнь.)“ (6, с. 19).

10 ун – от “ан”+”у”, където слънчевият, владетелски вокал „у” е заменил вокала “а”

От приложения текст се вижда, че проф. Божилов само принципно не е съгласен с куманския произход на Асен I, но е цитирал ползващия се с огромен престиж акад. Иван Дуйчев и неговото становище, че името Асен е с тюркски произход; то не е налично в българо-турския речник, за разлика от „esen“ (sic).

Другата разпространена форма Асанъ обаче разкрива нови хоризонти. Тя е съставена от морфемите „ас“ и „ан“, които са в обратен ред спрямо българската княжеска титла К-ан-ас. В нея акцентът е върху първата морфема „ан“ със значение „управител“, пояснена с морфемата „ас“ - звезда, „асо“ – ярък и първи сред другите. При Ас-ан втората морфема управлява самото название, пояснявайки го като съществително име със значение Звездан/Звезделин, според придавания смисъл от първата морфема. Така че тези две древни морфемии корени в Шумер, Египет и с българско (анто/склавино) проявление поставят под съмнение куманския произход на името Асен; дори пряко го опровергават.

При цялото ми уважение към акад. Дуйчев не мога да се съглася и да приема мнението му. Твърде късно се появяват тюркоезичните кумани на историческата сцена и твърде далеч от региона на древните цивилизации, за да се признае категорично, че произходът на коментираното име е от техния етнос.

Според пояснените лингвистични особености, твърде голяма е вероятността името Асен да е оригинално склавино-българско, макар и несрещано по-рано в епистолярните ни, оскъдни ранносредновековни артефакти.

Герб на фамилията Асани (Асен) от остров Кефалония (6, с. 401):



Асен I и II – звездни по име и по дела!
В заключение: за разлика от принципно-

те становища на проф. Иван Божилов, проф. Пламен Павлов и др. относно българските произход и принадлежност на първите ни царе от Велико Търново, то същото становище в доклада ми е конкретно обосновано с изложените в текста аргументи. И в това, заедно с пояснената имагинерна връзка канас/куче и иновативния лингвистичен анализ на българска езикова основа относно българския характер на името Асен и прякора Бългунъ, е достойнството на този доклад в историографията ни.

Литература:

Валери Стоянов, ИСТОРИЯ НА ИЗУЧАВАНЕТО НА CODEX CUMANICUS КУМАНО-ПЕЧЕНЕЖКИ АНТРОПОНИМИ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ XV ВЕК, ИК Огледало, София, 2000, с. 6-12, 18, 20-23, 25-34, 36-43, 45, 46, 53, 63, 77, 90, 92, 114, 131, 201, 202

П. Петров, В. Гюзелев, Христоматия по история на България *Том 1, НАУКА И ИЗКУСТВО, София, 1978, с. 77, 78*

Петър Голийски, БЪЛГАРИТЕ В КАВКАЗ И АРМЕНИЯ (II – X ВЕК), ТАНГРА Тан-НакРа ИК, София, 2006, с. 40-55,

БЪЛГАРСКИ ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК, ТОМ I, А-З, БАН – ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, Академично издателство „проф. Марин Дринов“, София, 2007, с. 41

СБОРНИК С ДОКЛАДИ, ВЕЛИКИТЕ АСЕНЕВЦИ, АБАГАР, Велико Търново, 2016, с. 15, 16

ИВАН БОЖИЛОВ, ФАМИЛИЯТА НА АСЕНЕВЦИ (1186-1460) генеалогия и просопография, ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ, 1985, с. 19, 401

За контакти:

инж. Димитър Г. Чанев

GSM: 0889194480

E-mail: d.chanev@abv.bg